

Семантика образу наставника в художньому світі М.Гоголя і Є.Гребінки

Стаття присвячена дослідженню природи художнього образу наставника у Гоголя і Гребінки, представників ніжинської літературної школи.

Ключові слова: ніжинська літературна школа, Гімназія, учитель, "значительное лицо", літературна творчість.

Статья посвящена исследованию природы художественного образа наставника у Гоголя и Гребёнки, представителей нежинской литературной школы.

Ключевые слова: нежинская литературная школа, Гимназия, учитель, "значительное лицо", литературное творчество.

The article is sanctified to research of nature of image of tutor for Golden-eye and Comb, representatives of Nizhyn literary school.

Key words: Nizhyn literary school, Gymnasia, teacher, "important person", literary work.

Осмилення творчості випускників Гімназії вищих наук пов'язане з обґрунтованою і розвинутою у працях П.В.Михеда, Г.В.Самойленка, О.К.Супрунок та ін., концепцією ніжинської літературної школи – продуктивним напрямком наукових досліджень останніх десятиліть [1]. Подальше вивчення феномену ніжинської літературної школи передбачає з'ясування ролі обдарованих вихованців перших випусків Гімназії в літературно-художньому житті 20–30-х рр. XIX ст.

Гімназія вищих наук стала одним із формотворчих факторів особистісного мистецького становлення, засвоєння необхідних для майбутньої діяльності словесних практик найяскравіших представників школи – М.Гоголя і Є.Гребінки.

На думку Г.І.Чудакова, у Гімназії вищих наук "... організація педагогічної справи й склад викладачів були кращими, ніж можна було сподіватися" [2, с. 6], що підтверджує статус Ніжина як провінційного міста з високим інтелектуальним потенціалом у окремо взятому навчальному закладі. З'їхавшись з різних країв, що само по собі вже було подією, викладачі майже одночасно з'явилися у Ніжині, оселилися у найкращій з новобудов міста – Гімназії і викликали до себе інтерес у місцевих мешканців.

У локусі Гімназії домінантною фігурою, на якій замикалося життя вихованців, був учитель/наставник – своєрідне "значительное лицо" цього мікросвіту, що знайшла відображення у творах М.Гоголя, Є.Гребінки та інших представників ніжинської школи.

Уявлення про учителя, здатного виховати громадянина, криються в образі "необыкновенного наставника" з другого тому "Мертвых душ", Гоголя: "Учителей у него не было много. Большую часть наук читал он сам. Без педантских терминов, напыщенных воззрений и взглядов, умел он передать самую душу науки, так что и малолетнему было видно, на что она ему нужна" [3, т. VII, с. 13].

Слово гімназичного наставника, спрямоване на слухача, покликане доносити інформацію, емоційно впливати, слугувати можливим зразком для наслідування. Отримане знання мало ґрунтуватися і зміцнюватися завдяки певній системі освіти, роль якої промовисто визначена Гоголем у другому тому "Мертвых душ": "Из наук была избрана только та, что способна образовать из человека гражданина земли своей. Большая часть лекций состояла в рассказах о том, что ожидает юношу впереди, и весь горизонт его поприща". Мудрі вчителі, так само як і "необыкновенный наставник" Андрій Петрович, повинні націлювати на мету, щоб "... юноша, еще находясь на лавке, мыслями и душой жил уже там на службе" [Там само].

Ідея пріоритетності отриманих знань своєрідно відлунує у другому тому "Мертвых душ": "... для малоспособных ... был коротенький курс. Но способные должны были ... выдерживать двойное ученье. И последний класс ... для одних избранных. Вовсе не походил на те, которые бывают в других заведениях" [3, т. VII, с. 12].

В умовах Гімназії особа наставника мала дуалістичну природу. З одного боку, учитель покликаний підтримувати офіційно регламентовану гімназичну ієрархію, що мало сприяти вихованню християнських чеснот, недопущенню негідних вчинків, усвідомленню страху Божого та обов'язкової відповідальності за скоєне. З іншого – поставав носієм знання, наукових істин, визначальних для формування особистості.

Саме вміло пробуджені й скореговані Гімназією амбіції, забезпечені якісним рівнем навчання, не дозволяли "задремать і закинуть", що неминуче траплялося, як визначав герой Гоголя, "от недостатка просвещения". Нова школа ставила перед молодими людьми мету і давала справжні знання, прямо протилежні тим, які отримав герой другого тому "Мертвых душ" Платон Платонов. Вихідці Гімназії не повинні переймається питанням, як інфантильний персонаж Гоголя: "Вот мы просветились, слушали в университете, а на что годимся? Порядку жить... не выучился.... Оттого ли, что я бестолково учился?" [3, т. VII, с. 83].

Отримані в Гімназії звання і атестат відкривали доступ до викладацької практики, про що свідчать біографії Гоголя, М.Прокоповича, Н.Кукольника, Є.Гребінки та ін. Так, Гоголь орієнтувався на здобутий у стінах Гімназії вищих наук позитивний досвід, але випрацьовував власну манеру застосування учительського слова. Його учні у насмішкуватій, "...добродушній фізіономії... не знайшли й тіні педантизму, похмурості й вибагливості, які часто вважаються належністю звання наставника". Попри досить комічний вигляд Гоголя починаючи від зовнішності ("...невеликий на зріст, худий і викривлений ніс, криві ноги, "хохол" волосся на голові, який не вирізнявся вишуканістю зачіски, уривчаста мова, яка безперестанку переривалася легким носовим звуком, через що посмикувалось обличчя") і закінчуючи одягом ("...костюм, зібраний з різких протилежностей франтівства й неохайності"), підліткам уроки подобалися. Вони не були схожі на інші, діти не боялися "непотрібної вимогливості з боку учителя". Замість російської мови Гоголь з перших уроків почав розповідати "...про три царства природи й різноманітні предмети, які стосувалися природної історії", "...географічні поділи земної кулі, про систему гір", а також виклав вступ до загальної історії, що вказувало на прагнення юного викладача до послідовного й, до певної міри, систематизованого викладу універсальних за своїм змістом предметів ("...один присвячувався природній історії, другий – географії, третій – загальній історії") [4, с. 70].

Важливим виявом впливу учительського середовища на формування світоглядних засад і творчих здібностей стало художнє зображення школи з її "значительным лицом" – наставником у різножанрових творах ніжинських гімназистів: сатиричних куплетів, епістолярії, мемуарах, власне художніх творах. Повнота образу учителя у художньому світі Гоголя і Гребінки досягається шляхом відтворення ієрархізованих стосунків "учитель – учень", силу їхнього впливу постійно відчували гімназисти.

Другий поверх Гімназії відводився під класи, особливу атмосферу яких красномовно змалював у "Приключеннях синей ассигнации" Є.Гребінка: "В класі було декілька лавок: вони стояли у чотири ряди; на першій сиділи хлопчики найменші і, як здається, найбільш сумлінні, а на самій останній розмістилися "старички", здорові високі недорослі. Тут вони займалися всім, крім науки: один малював карикатуру, другий в'язав ланцюжка, третій клеїв під лавкою з картону будиночок, четвертий з п'ятим грав у хрещика на пироги з майбутнього обіду, а один, найтовщий, забився під лавку, неначе в труну, поклав під голову замість подушки розбиту в пух "Историю" Кайданова і спав молодечим сном, не боючись жорстоких народів, які ратоборствували на сторінках його узголів'я" [5, т. III, с. 241].

З фантастичної розповіді синьої ассигнації, яка випадково опинилася у класі, постає образ учителя-іноземця. Його поява у новій жилетці викликала пошвавлення серед учнів: "...дехто на перших рядах привітав" з обновкою, на що той ледь зрозумілою російською хоча і відповідав, що не "радіть втручатися у його туалет", проте "самовдоволенний погляд, який він кинув на камізьелку", давав зрозуміти, яким приємним було "зауваження і привітання слухачів". Наступні дії учителя аж ніяк не обіцяли жодних розваг. Він "сів на кафедрі і одноманітно почав відмінювати якесь іноземне дієслово; здавалося, в особі педагога сиділа сама перевтілена нудьга", внаслідок чого "деякі з передових слухачів, захоплені снодійною чарівливістю, дримали", тоді як на останніх лавах "закипіла сильна гра" [Там само, с. 240]. Загальне пошвавлення наступало одразу після уроку: "Закінчивши лекцію, педагог вийшов, що супроводжувалося гиканням, присвистом і дошкульними викриками", на що він не зважав і "йшов рівним тихим кроком" [Там само, с. 241]. Подібна сцена може сприйматися як досить красномовна ілюстрація реалій ніжинського життя, відомих з архівних джерел фактів зухвалої поведінки вихованців.

Проте часто вплив учителя був досить сильним, він поширювався на навчальний процес, специфічно змальований Гоголем у "Мертвых душах": забиті й залякані учителем учні сиділи тихо і покійно. А "умных и острых мальчиков" наставник Павлуші Чичикова не терпів: "...ему казалось, что они непременно должны над ним смеяться". Саме тому було достатньо лише "...пошевельнуться или как-нибудь ненароком мигнуть бровью", "...и бедный мальчишка, сам не зная за что, натирал себе колени и голодал по суткам" [3, т. VI, с. 226]. Вочевидь, обмеженість і недостатня фахова компетентність вчителя викликали у нього острах перед допитливими учнями, тому він вважав за доцільне демонструвати свою перевагу в іншому: "Способности и дарования? это всё вздор... я смотрю только на поведение. Я поставлю полные баллы во всех науках тому, кто ни аза не знает, да ведет себя похвально; а в ком я вижу дурной дух да насмешливость, я тому нуль, хотя он Солоня заткну за пояс!" [Там само].

Наставник дітей, герой повісті Є.Гребінки "Заборов" наділений специфічними знаннями. Він одразу взявся "обстежувати свого майбутнього учня, неначе коня, обмацав його голову, злегка постукав пальцем по лобі, смикнув трохи за одне вухо, потім за інше". Оглядом залишився задоволений, висновуючи: "Буде пуття!... Голова гранована і не порожня. Ломоносов, Херасков, усі тут сидять, що слово – вірш, що вірш – червонец!... Багатим будеш..." [5, т. III, с. 300].

Діяльність безіменного персонажа оповідання Є.Гребінки "Игрок", колишнього професора-ретрограда, зосереджена на "...перекладі дурними віршами "Исторії Російського государства". Йому заважає гра на скрипці сусіда, він не може завершити своєї "віршованої історії". Нетворчий підхід сивого професора піддається нищівній критиці: "Даремна праця: її ніхто не прочитає" [5, т. II, с. 573]. Подібно до цього персонажа зневажливого ставлення до професора російської словесності П.І.Нікольського не приховував учитель латини і літератор І.Г.Кулжинський. Він, а за ним і гімназисти, вважали професора

старим і безнадійно відсталим, далеким від сучасного літературного процесу, тому його епічна поема "Ум и Рок", відома серед вихованців як "Ум за Разум", була предметом висміювання.

Суперечливість образу учителя у художньому світі Гоголя, Гребінки й інших вихованців варто шукати в умовах ніжинської школи. Викладацьке середовище Гімназії не можна сприймати як щось однорідне, оскільки частина викладачів, втративши бажання сприймати нові віяння часу, лише ретранслявала свої знання, не виходячи за межі навчальних програм.

Учитель Гоголя, хоч часом поводився дещо комічно, сходячи на шкільні кафедри міг вразити і знаннями – "... он ученая голова – это видно, и сведений нахватал тьму... объясняет с таким жаром, что не помнит себя", і вчинками – "... сбежал с кафедры и, что силы есть, хватъ стулом об пол". Така поведінка не має логічного пояснення, скоріше ілюструє "... неизъяснимый закон судеб: умный человек или пьяница, или рожу такую соорит, что хоть святых вноси" [3, т. IV, с. 15]. Знання і потенціал наставника з глави "Учитель" ("Страшный кабан") підносять його над середовищем, у якому він опинився: "... педагог имел необъятные для простолюдина сведения, из которых иные держал под секретом" [3, т. III, с. 266–267].

Таким "таємним" знанням, яке забезпечувало широкі суспільні контакти ніжинських викладачів, могли бути масонські ідеї. Є.Гребінка з острахом повідомляв батьків про співучнів Гоголя: "У нас три учні викриті масонами: Змієв, Колишкевич і Родзянка; але це і тут таємниця" [5, т. II, с. 525].

Натяк на реальні події, пов'язані з резонансною "справою про вільнодумство" у Гімназії, які, ймовірно, вплинули і на Гоголя, міститься у другому томі "Мертвых душ". Причину страху Луки Лукича з "Ревизора": "... не приведи бог служить по ученой части, всего боишься", варто шукати в ніжинському житті Гоголя. Городничий остерігається непередбачуваної поведінки учителів у разі появи ревізора і наголошує: "Они люди, конечно, ученые и воспитывались в разных коллегиях, но имеют очень странные поступки, натурально неразлучные с ученым званием" [3, т. IV, с. 15–16].

У локусі дослідження заслуговує на увагу стаття М.В.Гербея "Николай Яковлевич Прокопович и отношение его к Гоголю" з вміщеною за авторства Гоголя і О.Данилевського поезією "Да здравствует нежинская бурса!" [6, с. 279]. У цьому посланні, адресованому гімназичним товаришам Гоголя, названі імена ніжинських викладачів того часу Ф.О.Севрюгіна, М.В.Білевича, Й.Д.Урсо. Вони були також об'єктами уваги у мемуарах гімназистів, епістолярії Гоголя і Гребінки, фігурантами зафіксованих у архівних документах гімназичних подій побутового характеру.

Ніжинські гімназисти так само могли бачити своїх наставників за далекими від учительських обов'язків заняттями, як, наприклад, виготовленням "лучшей ваксы и чернила" чи "настоянки на шафране и herba gababaum", вирізуванням для дітей "фигурок из бумаги". А що могло завадити обтяженому родину учителю займатися такими справами, як наприклад, гоголівський учитель, який "... в зимние вечера мотал мотки и даже прятл"? [3, т. III, с. 266]. Чи згадуваний Гоголем у листах учитель фехтувального мистецтва Й.Д.Урсо, який вражав володінням рапірою? З іншого боку, він міг слугувати ілюстрацією сатиричного життєпису міста "Нечто о Нежине..." через бійку з міщанином Щуревським із подальшим залученням гімназичного лікаря К.К.Фібінга й розглядом справи у судовому засіданні, аж до можливого сюжету "Повести о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем" [7, с. 191].

Викликає зацікавлення образ приїжджого учителя у Гоголя, який оселився у "... чистой, опрятно выбеленной и прибранной комнате, определенной для его помещения, с окошком, глядевшим на пруд и на лиловую, окутанную туманом, окрестность" [3, т. III, с. 269]. Незважаючи на мрійливий краєвид, який мав би налаштувати на романтичний лад, герой розкривається саме на побутовому тлі. Цього "почтенного наставника" Гоголь детально змальовує у процесі "житейского насыщения", цілковито захопленого стравою: "Ни слова постороннего, ни движения лишнего: весь переселялся он, казалось, в свою тарелку. Опорожнив ее так, что никакие принадлежащие к гастрономии орудия, как-то: вилка и нож, ничего уже не могли захватить, отрезывал он ломтик хлеба, вздевал его на вилку и этим орудием проходил в другой раз по тарелке, после чего она выходила чистою, будто из фабрики" [3, т. III, с. 266].

Специфіка міжособистісних стосунків професури, ставлення до учнів, атмосфера в Гімназії відтворюються у листах і творах Є.Гребінки, який проживав на квартирах викладачів. Свою обізнаність учительського середовища Є.Гребінка, демонструє у листах разом із переконанням, що гімназичні успіхи залежать від прихильності наставників, яка здобувається завдяки відношенням у вигляді літературних чи малярських творів юного автора чи провізії з дому.

Саме такий підхід дозволив уникнути покарання герою Є.Гребінки, сину володаря синьої асигнації через прибуття до пансіону із запізненням ("Приклучения синей асигнации"). На власника закладу, який "... трохи було насупився", слова юного "недоросля": "Папінька і мамінька засвідчують вам свою пошану і прислали пляшку наливки" [5, т. III, с. 239], справили магічну дію.

Для того щоб завоювати симпатію викладачів, Гребінка-гімназист докладав чимало зусиль: у день ангела С.М.Андрущенка подарував "прекрасный ландшафт" [Там само, с. 513], на день народження директора Гімназії Д.О.Ясновського "... поднес ему свое поздравление в стихах" із запевненням, "... что не подлая лесьть водила пером... но чистая признательность" [Там само, с. 537]. Це давало відчуття впевненості, що наставники про нього "хорошего мнения", а директор "спасибо ему... жалует" [Там само, с. 546]. Поселення у квартирі М.Ф.Соловйова юний Є.Гребінка розцінював як щасливий випадок.

Змінивши квартиру наглядча на помешкання викладача, якого називав "пречудовою людиною", зауважував: "NB: професор!" [Там само, с. 557]. Про показний інтерес Є.Гребінки до вивчення латини згадував І.Г.Кулжинський, протиставляючи позицію Гоголя, який не намагався викликати прихильність учителів.

Зауважимо, що у творах ніжинців практично не зустрічаються прізвища героїв, які б повністю збігалися із прізвищами викладачів Гімназії. Нам вдалося відшукати лише декілька таких випадків. Один із героїв "Мертвых душ" на прізвище Блохін мав однофамільця з числа гімназичних службовців – наглядча за вихованцями Платона Блохіна [8, арк. 5 зв.].

Пан Лопуховський з "Приключений синеи ассигнации" Є.Гребінки, який "придивився до людей", "... наслухався на батьківщині патера Боніфація" і давав поради щодо одруження" [5, т. III, с. 264, 270], мав схоже прізвище з учителем арифметики А.В.Лопушевським, відомим своєю дещо епатажною поведінкою: полюбляв сидіти "... взимку на морозі біля відчиненого вікна, роздягнувшись і навіть без халату", ходити "... у супроводі двох невеликих кудлатих собак, на ім'я Вулкани" [9, с. 123–124]. Про одруження цього учителя "на какой-то французской мамзели" повідомляв у листах до Г.Висоцького Гоголь, шаржовано видозмінивши прізвище, передавав вітання: "Кланяется тебе Антон Васильевич Лопухайский" [3, т. X, с. 88]. З прізвища головного героя повісті Є.Гребінки "Доктор" Івана Тарасовича Севрюгіна сміються дві приятельки: "Сев...рю...гін, Севрюгін! Яке ім'я! Севрюгін – це, здається риба.... Обидві приятельки почали пригадувати імена риб російською: знайшли осетра, стерлядь, дійшли до севрюги – й знову зареготали" [5, т. II, с. 466].

Поява у Гімназії Ф.О.Севрюгіна, регента церковного хору, автора музики до аматорських вистав гімназистів та публічних урочистостей у навчальному закладі, сприяла реалізації ідей засновників про викладання разом з науками "изящных искусств". Про бажання навчатися грі на скрипці повідомляли в листах додому Гоголь і Є.Гребінка. Відомо зі спогадів О.Данилевського, що Ф.О.Севрюгін, незадоволений грою Гоголя на скрипці, називав його "глухарем". Для десятирічного Васі, героя оповідання Є.Гребінки "Быль не быль и не сказка", гра на скрипці також стала тяжкою працею: "... до багатьох його страждань, тобто граматики, арифметики, географії та історії Кайданова, додалося нове – гра на скрипці" [5, т. II, с. 649].

Герой "Игрока" Є.Гребінки Василь Андрійович з дитинства "займався грою на скрипці; у пансіоні, де виховувався, він грав другу скрипку, коли під час урочистих подій із вихованців складався хор півчих і музикантів. Батьки юних музикантів плакали від захоплення, цілували своїх пташенят і обдаровували різними домашніми творами музичного вчителя Карла Івановича Фісмоля" [5, т. II, с. 567].

Разом з тим посада викладача "свободных искусств" в гімназичній ієрархії поступалася професорській, ця реальність отримала художнє оформлення у "Повести о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем". Некоректне зауваження Івана Івановича виказане самому городничому з приводу пораненої ноги змусило останнього зойкнути й кинути на нього "... один из тех взглядов, какие бросает великан на пигмея, ученый педант на танцовального учителя" [3, т. II^с: 256].

Гімназичне життя значною мірою вирізнялося атмосферою змагальності, такий підхід запроваджувався починаючи від розподілу місць для кращих і гірших учнів у класах і закінчуючи публічним читанням найбільш вдалих шкільних творів, що сприяло розвитку творчих здібностей. Кінцевою метою гімназистів було служіння на благо держави і визнання їхніх мистецьких талантів.

Про успіхи свого брата Аполлона, твори якого публічно зачитували у класі, писав батькам Є.Гребінка. Курс наук, який прослухав герой його повісті "Пііта" Аполлос Іванович, навіть призвів до зміни характеру і поведінки: "Він став майже меланхоліком, любив гуляти один... задумливо ходив околицями і глибокодумно дивився в землю або, піднявши очі гору, споглядав рухи небесні і віддалявся в лісову гущавину... для пристойної бесіди з музами. Він вже спробував солодоців риторики, занурився в глибокий вир пошуку думок, спіткав принади мовних фігур і зробився великим майстром метафор, синецдох, гіпербол та інших прикрас людської мови. Вірші Аполлоса Івановича зробилися більш класичними і хоча втратили трохи первинного ліричного безладу, зате набрали строгої форми метра і ушляхетнилися слов'янізмами" [5, т. II, с. 21].

Утаємничений Гоголь відчував свою внутрішню перевагу над гімназистами, виходячи з усвідомлення своєї обраності, тому згадка про гімназичного поета Н.Кукольника, який, навпаки, уникав усамітнення, і прагнучи публічного визнання, перебував у оточенні шанувальників, пронизана іронією: "...соберет около себя толпу и толкует, или о Моцарте и интеграле, или движет эту толпу за собою испанскими звуками гитары" [3, т. X^с: 261]. Така оцінка Гоголем інтелектуальних здібностей товариша є породженням ревности.

Надзвичайно амбітні у своїх творчих прагненнях гімназисти мріяли про мистецьку реалізацію. Поетична програма такої реалізації закладена у рядках задуманої ще в Гімназії поеми Н.Кукольника "Торквато Тассо", і могла правити за орієнтир багатьом ніжинським вихованцям: "Шесть лет со мной он будет без разлуки. / Еще дитя, в училище, за книгой, / Он обо мне начнет мечтать и думать / И жизнь мою расскажет перед светом" [10, с. 160–161]. Гоголь початково бачив своє призначення у служінні державі й "пламенел неугасимою ревностью сделать жизнь свою нужною для блага государства..., принести хотя малейшую пользу" [3, т. X, с. 111]. Його задуми вимагали особливих форм вираження, які у пізній творчості Гоголя набудуть апостольського обрису.

Таким чином, парадигмою "школа" – "учитель" – "духовний і творчий розвиток" визначається концепт Гімназії вищих наук. Саме таке позиціонування Гімназії в Ніжині, увиразнене в епістолярії й творах Гоголя, Гребінки та інших представників літературної школи, сприяло формуванню на основі спільної предметної діяльності, комунікації, спілкування у її вихованців особливої "моделі" культурного життя, відповідно до якої реалізація суспільної ролі й творчого потенціалу особистості вважалася можливою лише у Петербурзі.

Література

1. Михед П. В. Про ніжинську літературну школу (до постановки питання) / П. В. Михед // Слово і час. – 1990. – № 5. – 76–79; Самойленко Г. В. Нежинская литературная школа I пол. XIX в. и видные ее представители // Нежинская филологическая школа (1820–1990) / Г. В. Самойленко. – Нежин : НГПИ, 1993. – С. 3–83; Супрунук О. К. Литературная среда раннего Гоголя / О. К. Супрунук. – К. : Академперіодика, 2009. – 177 с.
2. Чудаков Г. И. Отношение творчества Гоголя к западноевропейским литературам / Г. И. Чудаков // Известия Киевского университета. Год сорок седьмой. – К. : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1907. – № 7. – С. 1–62.
3. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : в 14 т. / Н. В. Гоголь. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1937–1952.
4. Лонгинов М. Н. Воспоминание о Гоголе / М. Н. Лонгинов // Н. В. Гоголь в воспоминаниях современников / ред., предисл. и коммент. С. И. Машинского. – М. : Гос. издат. худож. лит., 1952. – С. 70–74.
5. Гребінка Є. П. Твори : у 3 т. / Є. П. Гребінка. – К. : Наукова думка, 1981.
Т. 2 : Прозові твори 1841–1845 / ред. тому С. Д. Зубков. – 1981. – 744 с.
Т. 3 : Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи / ред. тому Б. А. Деркач. – 704 с.
6. Гербель Н. В. Николай Яковлевич Прокопович и отношение его к Гоголю / Н. В. Гербель // Современник. – 1858. – № 2. – С. 267–290.
7. Летопись жизни и творчества Николая Гоголя. Нежинский период (1820–1828) / сост. : Н. М. Жаркевич, З. В. Кирилюк, Ю. В. Якубина // Гоголеведческие студии. – Нежин : НГПУ, 2002. – Вып. 8. – 232 с.
8. Реестр исходящих документов конференции гимназии (с раскрытием содержания) 2 января – 31 декабря 1826. – ВДАЧОН, ф. 1104, од. зб. 15, 49 арк.
9. Бородин А. А. В. Лопушевский / А. Бородин // Лицей князя Безбородко / изд. гр. Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб. : Тип. ИАН, 1859. – Отд. I. – С. 123–124.
10. [Кукольник Н.] Торквато Тассо, большая драматическая фантазия в стихах. Сочинения Н. К. (Писана в 1830 и 1831 годах) / Н. Кукольник. – СПб. : В тип. Н. Греча, 1833. – VIII, [4], 174 с.